

Burgerschap op school

Praktijkgids



KdG
Research

Karel de Grote Hogeschool

Dankwoord

De praktijkgids 'Burgerschap op school' is het resultaat van een **praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek** binnen Toekomstgedreven Onderwijs aan Karel de Grote Hogeschool dat liep van september 2021 tot juni 2024. Dit onderzoek bracht in kaart hoe scholen teamgericht de handen in elkaar kunnen slaan om samen te werken aan burgerschapsonderwijs.

Bij afloop van het project willen we een woord van dank richten aan verschillende personen en organisaties.

Bedankt aan Sien, Debbie en Jelle om dit onderzoek op poten te zetten. Bedankt aan Lies voor de talrijke ideeën voor het stappenplan en de hulp in het project. Bedankt aan Mart en Haydée voor de ondersteuning. Bedankt aan Niels, Loth, Sabine en Marieke voor de feedback en de inspirerende gesprekken. Bedankt aan **alle scholen** die we mochten interviewen. Ten slotte ook veel dank aan onze stuurgroep die als klankbord fungeerde.

Ama Amitai en Ruben Macquoy

Introductie

“Democratie moet in elke generatie herboren worden, met onderwijs als haar vroedvrouw.”

— John Dewey

Burgerschap staat de voorbije jaren steeds hoger op de onderwijsagenda, waardoor scholen er extra op hebben ingezet de afgelopen jaren. Ondanks die prioriteit is het voor veel scholen een uitdaging om burgerschapsdoelen, waarvoor leerkrachten moeten samenwerken, te integreren in het curriculum. Werken rond burgerschapscompetenties gebeurt in veel scholen gefragmenteerd. Nochtans is een **schoolbrede aanpak** essentieel om burgerschapscompetenties op een effectieve manier te verwerven.

In dit onderzoek stonden we stil bij de volgende onderzoeksvragen:

1. Aan welke set kenmerken moeten schoolteams binnen de context van burgerschapsonderwijs voldoen om op een kwaliteitsvolle manier teamgericht te werken?
2. Op welke manieren realiseren scholen burgerschapscompetenties in het secundair onderwijs?
3. Hoe kunnen schoolteams op een teamgerichte manier ondersteund worden om tot een kwaliteitsvolle implementatie van burgerschapsonderwijs te komen?

We deden interviews op 14 scholen, waaronder het Sint-Lievenscollege Antwerpen, LAB Sint-Amands, Stedelijk Lyceum Expo, GO! Atheneum Mortsel en GO! Atheneum Geraardsbergen. Op basis van de bevindingen ontwikkelden we een website en deze praktijkgids in co-creatie met het werkveld.



We maakten ook een uitgebreide website met heel wat informatie. Als je inhoudelijke ideeën wil opdoen of meer theoretische achtergrond wilt lezen, neem je best een kijkje op de website **burgerschapopschool.kdg.be**.

Wat vind je terug in de praktijkgids?

In deze praktijkgids gaan we in op wat burgerschapsonderwijs is, hoe het op jouw school vorm krijgt en hoe er in team gewerkt wordt aan burgerschapsdoelen. Achteraan vind je een **volledig stappenplan** dat je met jouw school kan doorlopen. In deze praktijkgids vind je verscheidene **reflectietools** terug waarmee je jouw team klaar kan stomen om van burgerschap een speerpunt te maken voor jouw school. De gids bevat informatie maar moet je ook opvatten als een invulboek waar jullie gaan noteren wat de conclusies zijn van de reflecties in het team. Naast reflectie ligt de focus op inzichten van leraren, coördinatoren en directies over dit thema. Vooral het gesprek over deze thema's is van belang. De schrijfruimte is soms beperkt om deze praktijkgids niet te omvattend te maken.

Voor wie is deze praktijkgids?

De praktijkgids is een hands-on tool voor schoolteams om burgerschap op hun school te versterken. Het zijn begeleidingsinstrumenten voor schoolteams bestaande uit directies, coördinatoren en leraren om samen stappen te zetten richting een sterker burgerschapsverhaal.





Hoe ga je met de praktijkgids aan de slag?

Allereerst verzamel je een aantal gedreven collega's die zich actief voor burgerschap willen inzetten. Een geprinte versie van de praktijkgids geeft je de kans om het materiaal optimaal te gebruiken. Beschouw deze gids als een invulboek dat aanzet tot reflectie en overleg over jullie werking, en waar je input krijgt over mogelijke manieren en werkwijzen van andere scholen. Kies gerust enkele oefeningen eruit die het beste passen bij de noden van het team, naargelang jullie eerder willen werken rond burgerschap zelf (pg. 9 tot 34) of eerder rond teamwerking (pg. 35 tot 48). Wil je een volledig stappenplan doorlopen, van draagvlak tot verankering? Dan kan je best de volledige gids doorlopen en zeker eindigen met 'stappenplan traject'. Deze gids kan je ook niet op een korte tijd invullen en daarna is het werk klaar. Voorzie voldoende tijd om samen te reflecteren over de hoofdstukken 'Burgerschap' en 'Team'. Om het stappenplan te voltooien moet je zeker op enkele maanden rekenen aangezien het team aan de slag gaat met acties.

Inhoudstafel

Dankwoord	3
Introductie	4
Burgerschap	9
Wat is burgerschap?	10
Waarom burgerschapsonderwijs?	16
Soorten burgerschap	18
Schoolvisie burgerschapsonderwijs	24
Burgerschap: een transversale competentie	31
Team	35
Teams binnen de hele school	36
Stimulansen teamwerking	39
Organisatievormen	40
Teamvormen	48
Stappenplan traject	71
Draagvlak	73
Beginsituatie	76
Prioriteiten stellen	80
Actieplan	82
Reflectie	87
Verankering	92
Bronnen	95

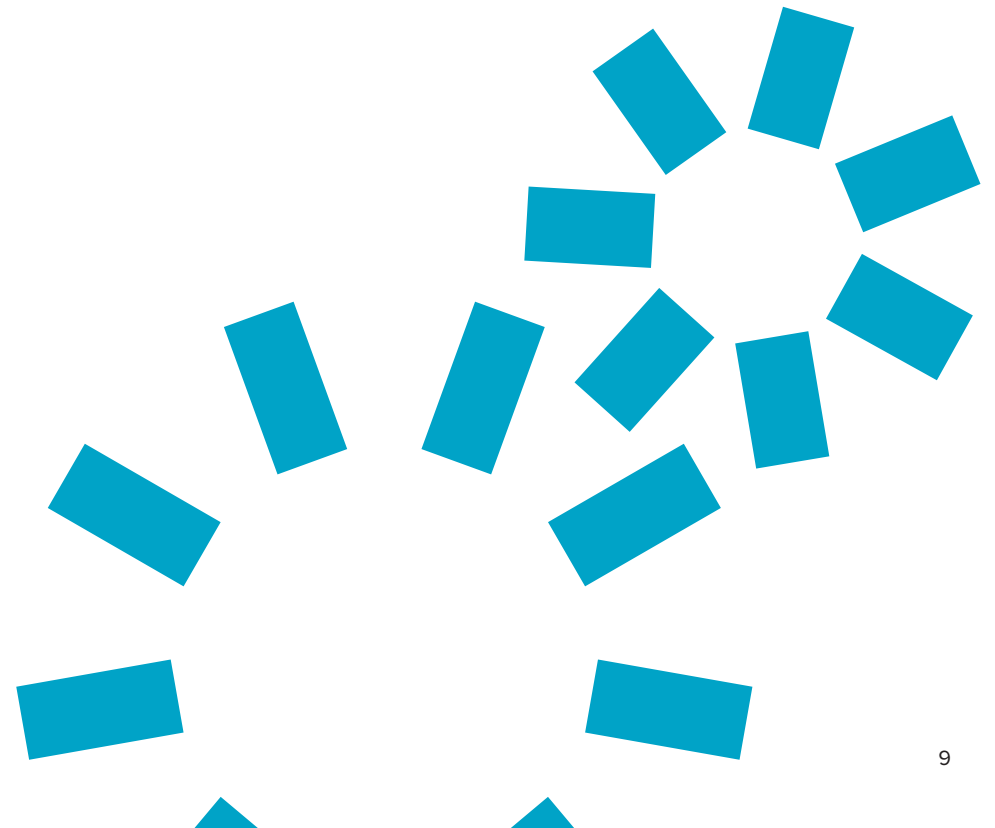
Leeswijzer

-  Reikt mogelijke vragen aan waarover het schoolteam kan nadenken en overleggen
-  In deze kaders kan je als team iets invullen over jouw school.
-  Somt mogelijke aandachtspunten voor het schoolteam op.
-  Deze QR code verwijst je naar het onderdeel van de website waar je meer informatie kan terugvinden.

Veel lees-en reflectieplezier!

1

Burgerschap



1.1. Wat is burgerschap?

We starten deze praktijkgids met een definitie spel om kennis te maken met het concept burgerschap.



Definitie spel

Doel: wederzijds begrip over burgerschap creëren

Benodigdheden: bord/papier, pen

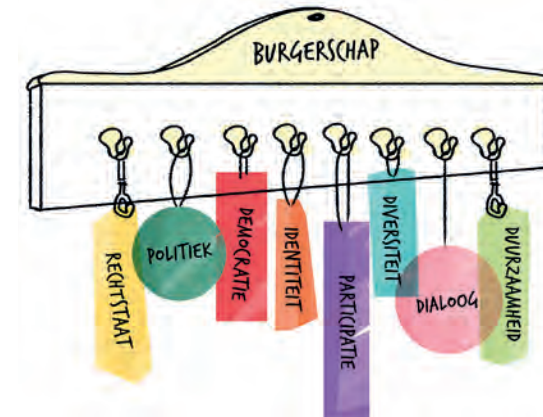
Opstelling:



Aan de slag: Een definitie spel is een werkvorm waarbij een groep personen een woord probeert te definiëren voor iemand in onwetendheid. Eén persoon plaatst zich met de rug naar het bord zodat niet zichtbaar is wat erop geschreven kan worden. De rest van de groep plaatst zich met het gezicht naar het bord. Schrijf één van de woorden uit de kapstok op de rechterpagina op het bord. Eén voor één mag iedereen proberen een definitie te geven van het woord. Wanneer de persoon met de rug naar het bord het woord raadt, dan wordt er doorgeschoven en een nieuw woord geplaatst. Dit kan je herhalen tot je alle woorden uit de kapstok hebt gedefinieerd.

Wat mag niet? Formuleer geen synoniemen antoniemen, woordgrappen, woordspelingen, ... Alles wat geen definiëring is van het woord is niet toegelaten.

Ondanks dat de nieuwste minimumdoelen rond burgerschap niet langer gebaseerd zijn op de zogenaamde bouwstenen kiezen wij ervoor om hier toch impliciet naar te refereren in deze gids. We doen dit om drie redenen. Ten eerste capteren deze bouwstenen vrij omvattend grote burgerschapsthema's. Ten tweede zetten veel scholen in op meer thema's dan de huidige, afgeslankte minimumdoelen. Ten derde gebruiken we de bouwsteen als metafoor om schoolbreed **samen te metselen** aan een school waarbij burgerschap ingebouwd is in het DNA van de school.



Daas, ten Dam en Dijkstra (2016) definiëren burgerschapsonderwijs als volgt: het stelt jongeren in staat om kritisch na te denken over actuele uitdagingen en maar ook mee te werken aan oplossingen voor thema's waaronder samenleven met anderen, duurzaamheid, migratie en democratie. Burgerschap wordt soms gezien als een paraplu-terme, zo blijkt uit ons onderzoek.

“Burgerschap is wat een samenraapsel. Vraag je aan mij ‘geef eens een definitie van wat burgerschap’, dan is dat heel moeilijk. Langs de ene kant wordt er verwacht in burgerschap dat je bezig bent rond duurzaamheid maar langs de andere kant wordt er ook verwacht dat je de Belgische staatsstructuur kan uitleggen”.

— Leerkracht

Er zitten heel wat verschillende perspectieven onder. Net daarom is het van belang om te kijken wat onder de waaier van burgerschap valt. Hieronder lijsten we een aantal inhoudelijke criteria op.

CRITERIA

1. MAATSCHAPPELIJK ONDERWERP

Het gaat niet om een individueel onderwerp of probleem, maar om een onderwerp of probleem waar we afhankelijk zijn van anderen in de samenleving.

Een voorbeeld:

Geen burgerschap	Burgerschap
Financiële zelfredzaamheid: focus op individuele leerlingen	De welvaartstaat en de rol van elke burger

2. BELANGENCONFLICT

Het gaat over hoe we – ondanks verschillende belangen – samen een maatschappelijk probleem of vraagstuk kunnen oplossen, bijvoorbeeld onderling tussen mensen, via instituties of via de staat.

Om te kunnen spreken over **actief burgerschap** is er een volgend criterium:

3. ACTIEGERICHT

Het gaat over het versterken van leerlingen om zelfstandig te handelen ten aanzien van sociale, maatschappelijke of politieke problemen.



Om te kunnen spreken over **wereldburgerschap** is er een volgend criterium:

4. GLOBAAL

Er is een globale dimensie aan het onderwerp, waarbij het samenhangt met andere plaatsen in de wereld. Dit kan ook zogenaamd **'glokaal'** zijn: je wijst op een lokaal probleem met een globale dimensie.

We willen erop wijzen dat burgerschap intrinsiek deze globale dimensie met zich meedraagt. We gebruiken de term burgerschap in plaats van wereldburgerschap omdat dit zo in de minimumdoelen staat.

Voorbeeld

Klimaatverandering

- 1. Maatschappelijk probleem:** We zijn allemaal afhankelijk van elkaars gedrag en iedereen zal op termijn effecten ervaren van klimaatverandering.
- 2. Belangenconflict:** Oudere generaties hebben minder persoonlijk belang om hun gedrag nog aan te passen omdat zij de lange termijngevolgen van klimaatverandering in mindere mate zullen ervaren, terwijl het voor jonge generaties veel urgenter is om een goede toekomst te vrijwaren.
- 3. Actiegericht:** Het strijden tegen klimaatverandering is zeer sterk afhankelijk van collectieve actie, waar alle landen een inspanning moeten doen.
- 4. Globaal:** Klimaatverandering is een duidelijk voorbeeld van een globaal probleem waar alle landen mee geconfronteerd worden.

De definitie van burgerschap volgens de vier criteria bepaalt het burgerschapsonderwijs, dat een verzameling is van verschillende competenties waarbij **'het hoofd, de handen en het hart'** van leerlingen een rol spelen.



1. **Burgerschapskennis** richt zich op de cognitieve overdracht van maatschappelijke vraagstukken, politieke systemen en democratie: Wat moet ik weten inzake burgerschap?



2. **Burgerschapsvaardigheden** verwijzen naar de noodzaak dat burgerschapsonderwijs een praktijk dient te zijn. Er is dus een activerend aspect: Wat moet ik kunnen inzake burgerschap?






3. **Burgerschapsattitudes** worden beïnvloed door iemands normen, waarden, identiteit en door de notie van wat het betekent om een 'goede burger' te zijn: Welke houding moet/kan ik aannemen als het over burgerschap gaat?

Burgerschapswaarden beïnvloeden vaak impliciet, maar ook soms expliciet hoe burgerschap vormgegeven wordt. Ze beïnvloeden ook telkens zowel kennis, vaardigheden als attitudes.

Hou er rekening mee dat zowel het hoofd, de handen en het hart terugkomen in het burgerschapsonderwijs op school.

Voorbeeld



Kennis	Vaardigheden	Attitudes
Een leerling weet wat democratische principes zijn	Een leerling kan naar standpunten van anderen luisteren en de eigen standpunten beargumenteren	Een leerling is bereid om de dialoog aan te gaan en een actieve bijdrage te leveren
 Democratische waarden  		

bijvoorbeeld transparantie en zeggenschap

1.2. Waarom burgerschapsonderwijs?

Waarom is burgerschapsonderwijs belangrijk? Het gesprek hierover aangaan op school kan het draagvlak vergroten om met burgerschap aan de slag te gaan. Scholen bekleden vaak een dubbele rol bij burgerschapsvorming (Keating, 2014):

- Scholen zijn één van de belangrijkste plaatsen om te **socialiseren** hoe goede burgers in de gemeenschap functioneren. Socialisatie betekent dat we leerlingen de normen en waarden leren die gelden binnen bepaalde gemeenschap of cultuur en dat je als leraar deze voorop stelt in je les. Als scholen enkel focussen op socialisatie, reproduceren zij de sociaal-politieke orde zonder dominante waarden en normen kritisch te bevragen.
- Scholen zijn ook de plaats bij uitstek om leerlingen te ondersteunen om **kritisch te kijken** naar de samenleving om deze te veranderen (Nordensvärd, 2014).
Een voorbeeld van socialisatie is dat je als leraar ingaat op de oorzaken van klimaatverandering. Een voorbeeld van een meer kritische blik is het gesprek aangaan met de leerlingen over klimaatspijbelars en hoe jongeren hun stem kunnen gebruiken.

“Op school leren de leerlingen de wereld niet alleen kennen, maar er ook van houden en er verantwoordelijkheid voor op te nemen.”

– Hannah Arendt

Socialiseren:

Voegen in de samenleving



Kritische blik:

vormen en veranderen van de samenleving



Daarnaast is burgerschapsonderwijs nooit waardenvrij. Er worden altijd bewust of onbewust waarden en normen doorgegeven aan leerlingen, bijvoorbeeld via bepaalde klasregels en leerinhouden. Daarom is het belangrijk dat er een bewustzijn is vanuit het lerarenteam over hoe waarden de kennis, vaardigheden en attitudes beïnvloeden die leerlingen moeten beheersen.

Burgerschapsonderwijs is essentieel voor iedereen. Het kan een hefboom zijn voor alle leerlingen om een bijdrage te leveren in de samenleving. Studies wijzen uit dat er een **grote ongelijkheid** is wat betreft burgerschapscompetenties van leerlingen tussen scholen (Kavadias & Dehertogh, 2010; Nieuwelink, Dekker & Ten Dam, 2019).

Kansarme leerlingen krijgen minder mogelijkheden om burgerschapscompetenties te ontwikkelen. Zo hebben **kansarme leerlingen minder vertrouwen in de politiek** en zijn ze minder geneigd om te stemmen. Hier ligt een taak voor leerkrachten weggelegd om aandacht te schenken aan burgerschapsonderwijs bij alle leerlingen in alle onderwijsvormen. Scholen uit Finland bewijzen bijvoorbeeld dat dit mogelijk is, want daar is geen dergelijke kloof tussen leerlingen op vlak van burgerschapsparticipatie (Dijkstra, ten Dam & Munniksma, 2021).

1.3. Soorten burgerschap

Westheimer (2004) onderscheidt drie types burgerschap: (1) persoonlijk verantwoordelijk burgerschap, (2) participierend burgerschap en (3) sociaal rechtvaardig burgerschap. Dit is een theoretisch kader om te reflecteren over verschillende soorten burgerschap. Daarbij geven we telkens een voorbeeld over hoe een leerkracht kan werken aan armoede en sociale ongelijkheid in de klas, waarna dit gevisualiseerd wordt in een strip.

1. Persoonlijk verantwoordelijk burgerschap

Leerlingen leren via waarden en normen om **afspraken en regels te respecteren**. Individueel verantwoordelijke burgers sorteren hun afval,

wijzen verdwaalde toeristen de weg, helpen een mindervalide om de straat over te steken ... Het achterliggende idee van dit type burgerschap is dat individuele burgers een maatschappelijk probleem trachten op te lossen.

Voorbeeld: leerlingen gaan een vrijblijvende inzameling doen op school voor een donatie van voedsel aan een voedselbank.

2. Participierend burgerschap

Burgerschapsonderwijs stelt **samenwerking in de samenleving centraal**.

Leerlingen worden gestimuleerd om zich bij anderen aan te sluiten om zo maatschappelijke problemen aan te pakken. 'Samen met anderen' is hier van belang. Het achterliggende idee van dit type burgerschap is dat collectieven van burgers samenwerken aan de oplossing van een maatschappelijk probleem.

Voorbeeld: leerlingen gaan meehelpen in de voedselbank. Na een dergelijke community service learning ervaring is nabespreking over de ervaring met de rest van de klas sterk van belang.

3. Sociaal rechtvaardig burgerschap

Hier ligt de nadruk op **kritisch** nadenken over rechtvaardigheid, gelijkheid, duurzaamheid, enzoverder. Samenwerking is van belang, maar hier komt bij dat er een diepere kritische analyse over de oorzaken van maatschappelijke problemen aandacht krijgt. Het achterliggende idee van dit type burgerschap is het kritisch herbekijken van maatschappelijke structuren en gedrag hierop af te stellen.

Voorbeeld: de vraag wordt gesteld waarom sommige mensen zo arm zijn dat ze geen voeding kunnen kopen en er wordt getracht die oorzaken weg te nemen. Hier gaan leerlingen gestimuleerd worden om kritisch na te denken over macht en over acties die ze hieraan kunnen koppelen.

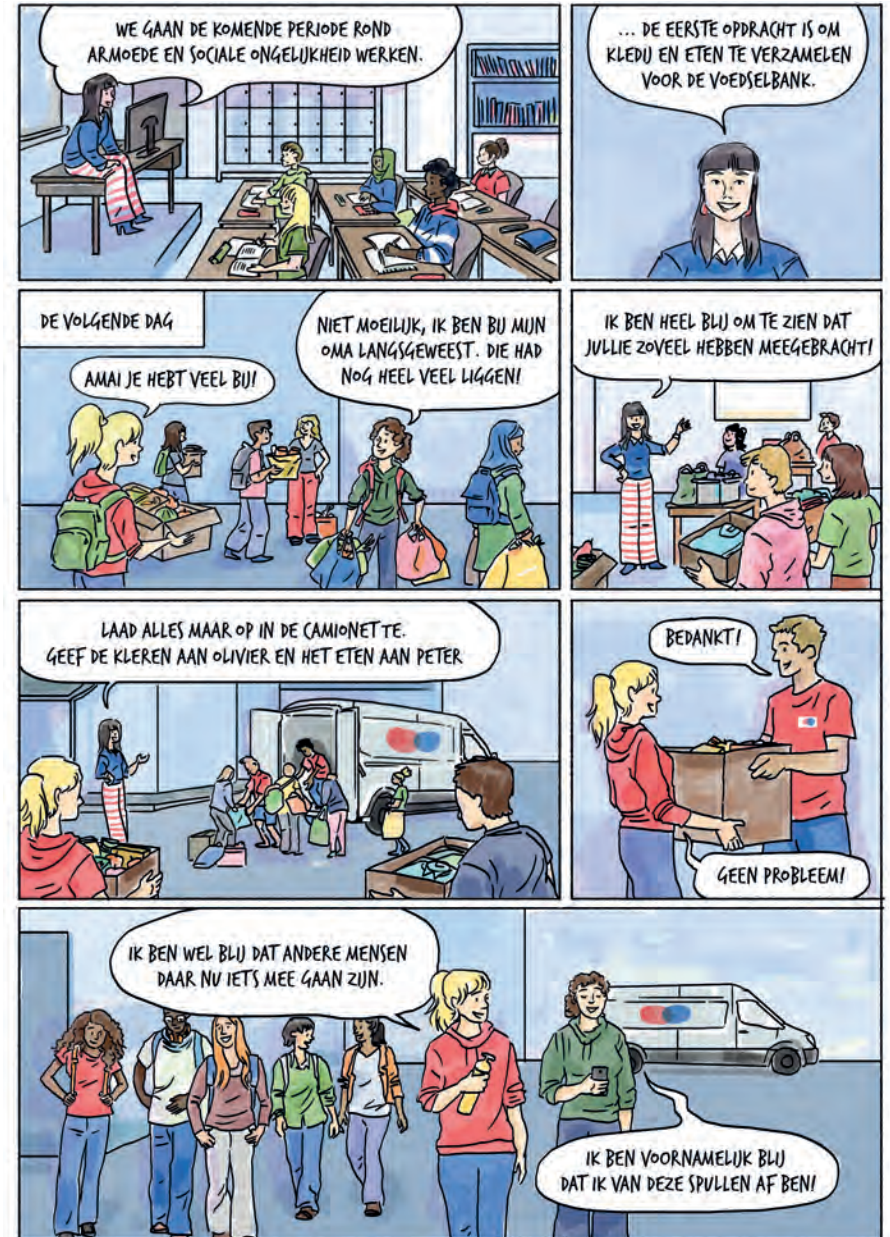
Al deze types burgerschap kunnen samen aan bod komen in de school. Alle drie spelen ze een belangrijke rol, maar **sociaal rechtvaardig burgerschap is cruciaal om kritisch burgerschap te bereiken**.



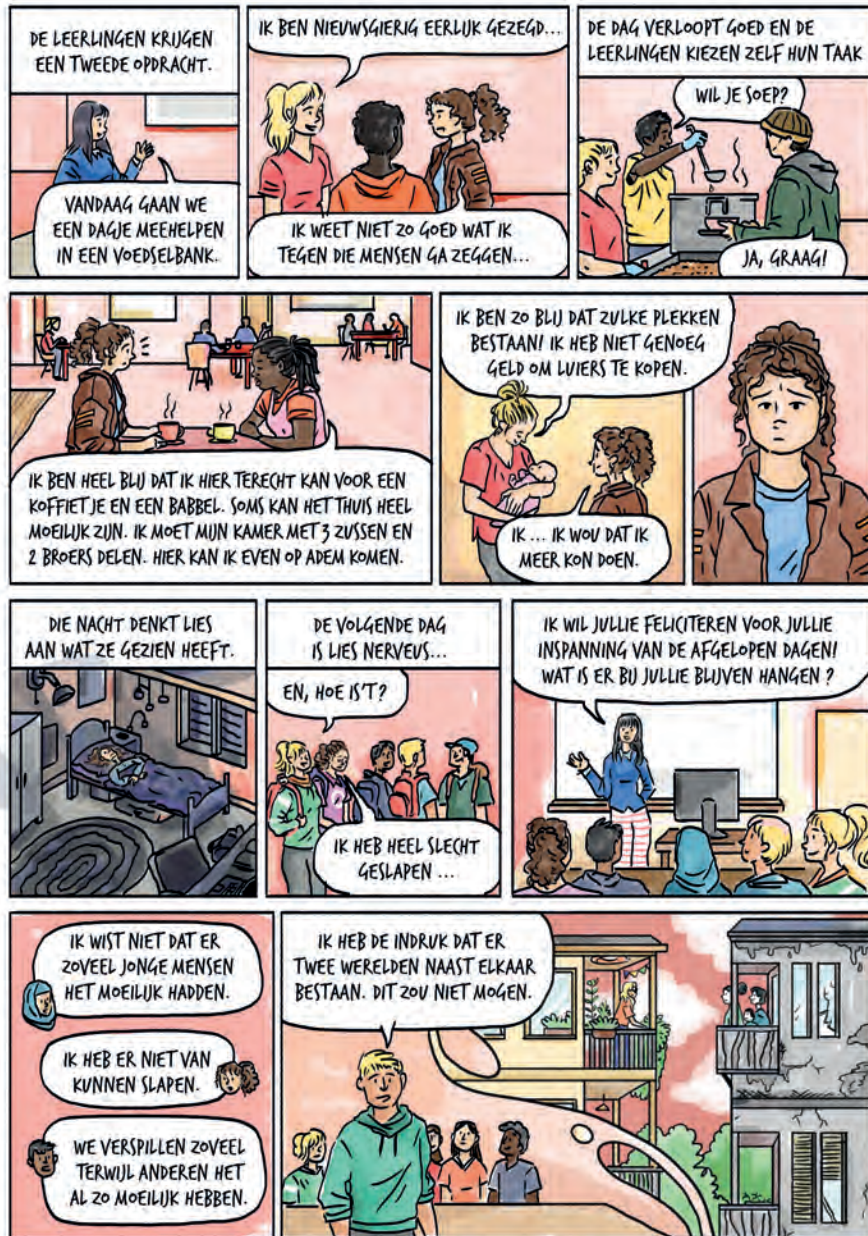
Opdracht

Op welk type ligt de nadruk op jullie school? Waarom?

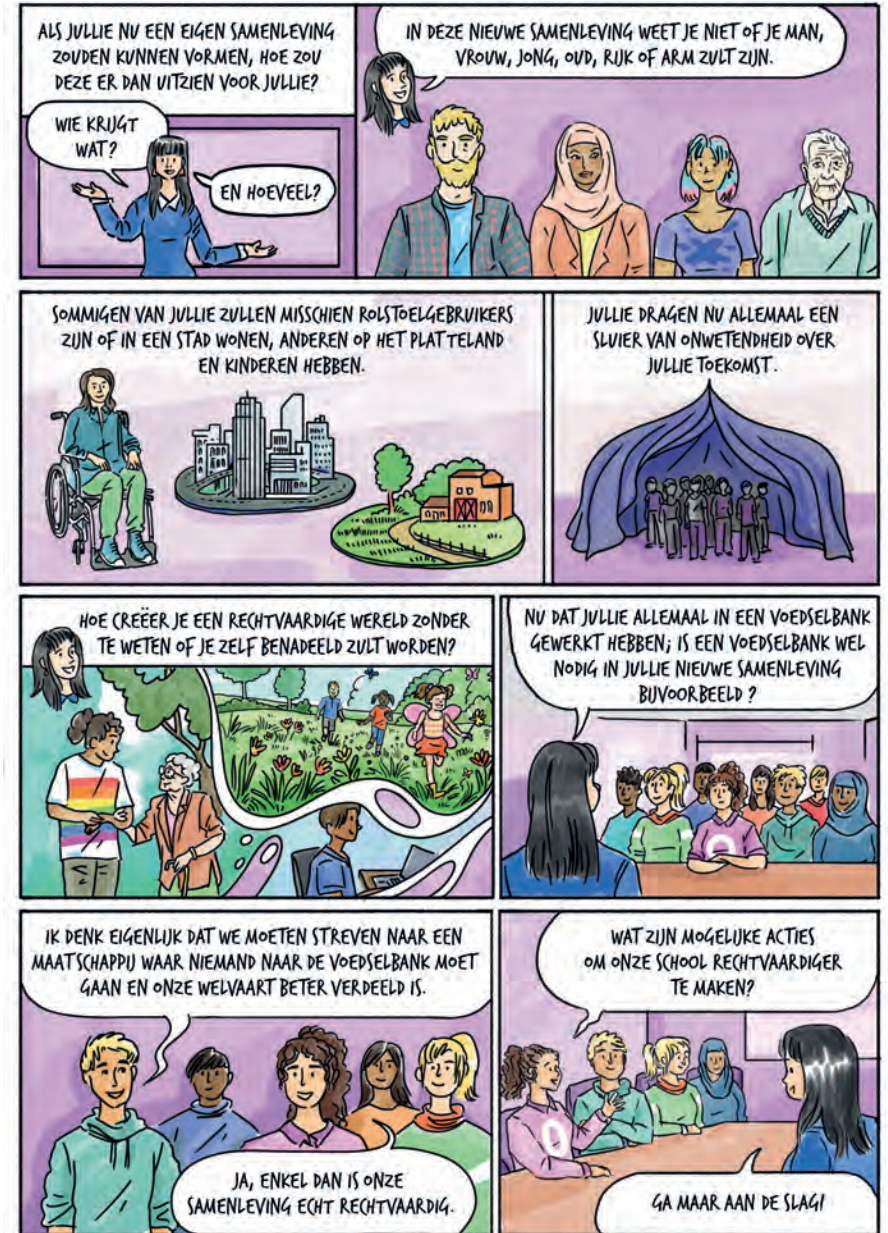
Moet jullie school streven naar persoonlijk verantwoordelijk, participierend, sociaal rechtvaardig burgerschap of alle drie?



Participerend burgerschap



Sociaal rechtvaardig burgerschap



* Dit is gebaseerd op het gedachtenexperiment 'The veil of ignorance' van John Rawls.


1.4. Schoolvisie burgerschapsonderwijs

In dit onderdeel staan we verder stil bij jullie schoolvisie op burgerschapsonderwijs. Op de volgende pagina starten we met een reflectie oefening waar we focussen op hoe jullie de minimumdoelen (kennis, vaardigheden en attitudes) vertalen naar jullie schoolcontext.

Surf naar onderwijsdoelen.be en klik de doelen rond burgerschap open. Neem er de minimumdoelen en het leerplan van je koepel bij.

Op pagina 76 kan je een overkoepelende en meer algemene beginanalyse doen voor je school.

Vul dit kader in en bespreek de vragen rond de bouwstenen van burgerschap.

**Opdracht**

DEMOCRATIE DIVERSITEIT DIALOOG
DUURZAAMHEID POLITIEK RECHTSSTAAT
PARTICIPATIE IDENTITEIT

Wat komt er reeds voldoende aan bod op jullie school?

Wat kan nog beter?

Er zijn veel verschillende schoolvisies op burgerschapsonderwijs mogelijk (Eidhof, 2020). Het is belangrijk om de visie scherp te stellen: Wat is exact van belang voor jullie? Sluit het aan bij jullie doelpubliek? Uiteraard zorgen jullie dat jullie burgerschapsonderwijs aansluit bij de minimum- en leerplandoelen. Hier gaan we verder reflecteren over de eigenheid en focus op jullie school. Er zijn verschillende paden om de schoolvisie te bekomen of te verduidelijken: vertrek vanuit een samenlevingsideaal, problemen in de samenleving of een mensbeeld.



Opdracht

Van samenlevingsideaal naar goed burgerschap

Bedenk in team: Hoe ziet de ideale samenleving eruit volgens jullie?

Leid daaruit af welke competenties en/of leerinhouden leerlingen als burgers moeten krijgen op jullie school.



Van problemen in de huidige samenleving naar goed burgerschap

Bedenk in team: Wat zijn problemen in de samenleving vandaag? Denk hierbij zeker ook aan de context.

Leid daaruit af hoe we daaraan kunnen tegemoetkomen via goed burgerschap.



Opdracht

Van mensbeeld naar goed burgerschap

Bedenk in team: wat is een goede burger?

Leid daaruit af welke competenties en/of leerinhouden leerlingen als burgers moeten krijgen op jullie school.

De volgende reflectieoefening gaat nog een stukje dieper in op de uitwerking van de schoolvisie op vlak van burgerschap. Bespreek de onderstaande zes vragen (Eidhof, 2020). Er worden telkens voorbeelden gegeven. Bespreek de voorbeelden en **OMCIRKEL** welke het beste past bij jullie schoolvisie of voeg een derde voorbeeld toe.



1. In hoeverre zetten we de leefwereld van onze leerlingen centraal? Hoe doen we dat?

Voorbeeld A	Voorbeeld B	Voorbeeld C
Zowel in de les, in het breder curriculum als in de wandelgangen hebben leerlingen inspraak over verschillende burgerschapsthema's waarmee zij bezig zijn.	Het is niet zozeer van belang dat alles aansluit aansluit bij de leefwereld van de leerlingen. De bedoeling van burgerschap is net om leerlingen weg te trekken uit hun eigen leefwereld en ze de wereld in te trekken.	



2. Welke ondergrens gebruiken we bij discussies?

Voorbeeld A	Voorbeeld B	Voorbeeld C
Onze ondergrens is dat leerlingen elkaar niet mogen beledigen, aan haatspraak doen of fysiek geweld mogen gebruiken. Ze mogen zich wel kritisch uitlaten over groepen waar andere leerlingen toe behoren.	Onze ondergrens is dat leerlingen in discussies ieder standpunt mogen innemen. Ook het standpunt dat de democratie of een grondrecht afgeschaft mag worden indien het onderbouwd is met argumentatie.	



3. Welke perspectieven belichten we?

Voorbeeld A	Voorbeeld B	Voorbeeld C
We vinden de mensenrechten zo belangrijk dat we geen kritische discussie over de noodzaak van deze rechten willen voeren.	We belichten altijd verschillende perspectieven in ons onderwijs, en leren leerlingen tegelijkertijd om zelfstandig over ethische vraagstukken na te denken.	



4. Hoe differentiëren we binnen burgerschapsonderwijs binnen één klas?

Voorbeeld A	Voorbeeld B	Voorbeeld C
We leggen de nadruk op wat iedere leerling moet kennen en kunnen.	Voor iedere leerling hanteren we een basis, maar ze mogen soms zelf kiezen in welk onderwerp ze zich willen verdiepen of in welke rol ze aan een project of in de les willen bijdragen rond burgerschap.	



5. Hoe evalueren we?

Voorbeeld A	Voorbeeld B	Voorbeeld C
We evalueren onze leerlingen formatief omdat leerlingen zich constant ontwikkelen als burgers en we hier geen cijfer op kunnen plakken.	We evalueren zowel formatief als summatief. Door ook cijfers te koppelen aan burgerschap nemen de leerlingen het thema serieus.	

Interessante aanvulling

Op de website van het Erasmus+ project ALiCE (Assessment for Learning in Citizenship Education) kan je inspiratie opdoen rond het evalueren van burgerschapscompetenties. <https://eduface.app/>



1.5. Burgerschap: een transversale competentie

Bij deze oefening is het de bedoeling om in team te reflecteren over welke thema's rond burgerschap in de vakdomeinen al aan bod komen. Vul in de tweede kolom aan wat er verder aan bod zou kunnen komen in dit vakdomein. Probeer hierbij ook te denken aan de mogelijkheden als er momenteel geen link is tussen burgerschap en dat vakdomein.

Sta als laatste stil bij de mogelijke link met de andere domeinen. Zijn er mogelijkheden om burgerschapsonderwijs te versterken door **vakoverschrijdend** samen te werken? **Duid mogelijkheden tot samenwerking aan in een kleur in het schema.** Op onze **website** (burgerschapopschool.kdg.be/burgerschap-meerdere-vakken) is er ook een ingevulde tabel te vinden om inspiratie op te doen indien nodig. Dit is een aanzet om te zien hoe burgerschapsthema's gelinkt kunnen worden aan deze domeinen.



 Burgerschapsthema's in het vakdomein	Wat zijn de groeipunten?
Sociale wetenschappen	
Geschiedenis	
Aardrijkskunde	
Levensbeschouwing	
Taal	

	Burgerschapsthema's in het vakdomein	Wat zijn de groeipunten?
Natuurwetenschappen		
Sport		
Economie		
Wiskunde		
Praktijkvakken		
Kunstvakken		
Voeding en kookles		
Landbouw en tuinbouw		
ICT en digitale vaardigheden		
Andere vakken		



Niet alle collega's hoeven expertise rond burgerschap te hebben of burgerschapsleraar te zijn. Maar je kan wel nadenken over hoe burgerschapsthema's verbonden zijn aan het vakdomein. Op zoek naar deze linken kan samenwerken sterk stimuleren.

“Het is onmogelijk om burgerschap los te zien van andere vakken. Je moet niet alles linken want dan word je zot maar het is een kwestie van duidelijke afspraken maken.”

— **Leerkracht**

Bovenstaande oefening kan je gebruiken als aanzet om de volledige **leerlijn** burgerschapsonderwijs in kaart te brengen op school, zowel de leerlijn zoals die er nu is op school alsook de leerlijn waar jullie naartoe willen werken. Enkele tips om een leerlijn in kaart te brengen:



Orden de leerstof van **eenvoudig naar complex**. Je kan bijvoorbeeld eerst stilstaan bij verdraagzaamheid, in hogere graden stil te staan bij de vraag 'moet je begrip tonen voor onverdraagzaamheid?'



Betrek collega's uit verschillende vakken en kijk ook naar acties in (naschoolse) projecten en naar de schoolcultuur.



Wissel af tussen het aanbrenge van burgerschapskennis,, leerlingen laten proeven van ervaringen buiten de school en bouw ruimte in **voor meerdere perspectieven** en kritische reflectie.

“We kunnen zelf nog een zwaartepunt in burgerschap kiezen. Zo pakken wij dat deel van die vakdoorbrekende minimumdoelen eigenlijk aan. We gaan zien: in welke vakken komt dat effectief aan bod? Kunnen we daar misschien een project van maken zodat dat niet lukraak doorheen het jaar toevallig daar eens aan bod komt en toevallig daar, maar dat we daar een soort leerlijn in kunnen steken.”

– Coördinator



Op onze website kan je wat meer informatie vinden:
<https://burgerschapopschool.kdg.be/leerlijn-burgerschap>

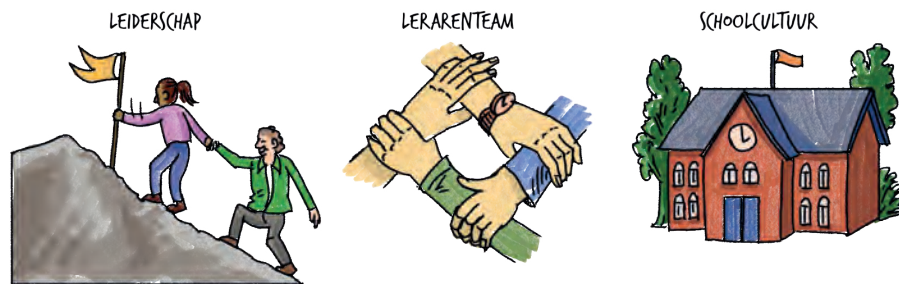
2 Teams

2.1. Teams binnen de hele school

We bekijken teams vanuit een **hele school benadering**. Dit betekent dat we ons richten op de hele school in plaats van te focussen op hoe individuele leraren samenwerken. Schoolleiders, leraren, leerlingbegeleiders, leerlingen, ouders en externe partners dragen allemaal bij tot de beslissingen die de school maakt op vlak van burgerschap. Dit gebeurt op verschillende manieren:

- Via het curriculum
- Via informeel leren en de schoolcultuur

Zowel het schoolleiderschap, het lerarenteam als de schoolcultuur hebben een grote invloed op het realiseren van burgerschapscompetenties.



Specifiek voor burgerschap is samenwerken extra belangrijk omdat het een **vakoverschrijdende of transversale sleutelcompetentie** is.



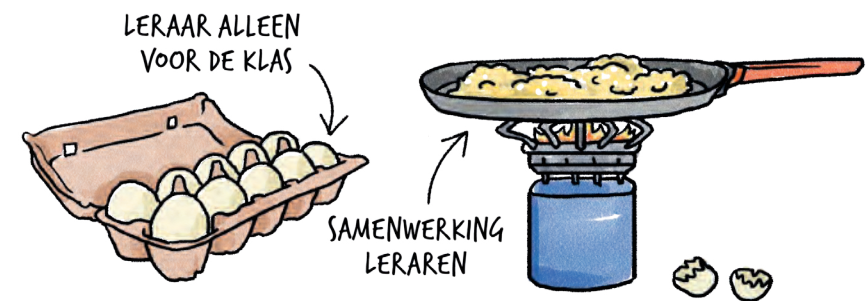
Binnen deze praktijkgids focussen we vooral op het lerarenteam. Wil je als coördinator of directie graag wat meer inspiratie opdoen? Ga dan naar deze pagina op onze website: burgerschapopschool.kdg.be/schoolleiderschap



Wil je graag meer informatie over de schoolcultuur? Ga dan naar deze pagina op onze website: burgerschapopschool.kdg.be/schoolcultuur

Wat is een **lerarenteam** nu eigenlijk? Het is een vaste groep leraren die werktijd hebben om samen te werken aan gemeenschappelijke **doelstellingen** zoals burgerschapsonderwijs en onderling van elkaar **afhankelijk** zijn (Smetsers, 2007). De laatste decennia zijn we meer en meer afgestapt van het idee 'één leraar voor één klasgroep op een welomlijnd en vaststaand moment'.

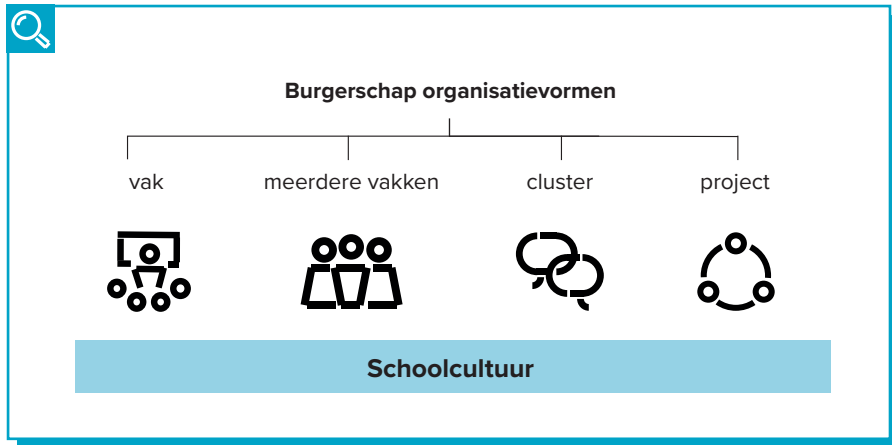
De socioloog Dan Lortie (1975) bedacht de beeldspraak dat een school **een eierkarton** is, namelijk elke leraar gaat geïsoleerd te werk in de eigen klas. Hoe kunnen we leraren nu meer laten samenwerken en de **krachten bundelen**?



2.3. Organisatievormen van burgerschap

Burgerschap is voor sommige scholen een vak zoals andere, voor andere scholen omvat het doelen die je best bereikt binnen een project of een aantal workshops en modules. De wijze waarop je burgerschap kan organiseren op school is enorm gevarieerd. Bovendien zit burgerschap niet louter in het **officiële curriculum**, maar ook in het **verborgen curriculum** namelijk in de schoolcultuur.

Hoe organiseren jullie burgerschap op school?



Opdracht

Welke organisatievorm(en) passen jullie toe om burgerschap te onderwijzen op jullie school?

Welke criteria zijn van invloed op jullie keuze voor een bepaalde organisatievorm? (leerdoel, leerstijl, beschikbare middelen, leerlingenpubliek ...)

Hoe komen jullie tot een optimale werking binnen deze organisatievorm?

In wat volgt proberen we een schets te geven van de verscheidene organisatievormen waarbinnen er aan burgerschap wordt gewerkt in Vlaanderen.

Belangrijk om in het achterhoofd te houden, is dat een school niet verplicht is zich naar één van deze organisatievormen te schikken. In de praktijk is er vaak een **combinatie** van vormen aanwezig zodat leerlingen op een duurzame wijze in contact komen met burgerschap.



Burgerschap als apart vak

Traditioneel worden minimumdoelen onderverdeeld in verscheidene klassieke vakken zoals wiskunde, Frans,

De meest traditionele invulling voor burgerschap is dan ook wanneer de minimumdoelen in een **uurvak** gegoten zijn.



Er zijn enkele aandachtspunten bij deze aanpak:

- **Enge visie** op burgerschap: Burgerschap draait om meer dan kennis. In een uurvak bestaat het risico tot het verwateren van burgerschap tot een kennisgegeven.
- Onbenut laten van **mogelijkheden binnen andere vakken**: Burgerschap heeft veel raakvlakken en mogelijkheden binnen andere vakken. Het risico op overlap met andere vakken is groot.
- Stimuleert **eilandwerken**: Door het beperkt aantal uren zullen leraren burgerschap sneller geneigd zijn op zichzelf aan het vak te werken.

Maar ook binnen een vak is er mogelijkheid tot **teamgericht werken**:

“In ons tweede jaar hebben wij dan goals 2030. Dat is eigenlijk ook een burgerschapsvak maar we zien dat als een satelliet vak waaruit thema’s vertrekken naar andere vakken. Bijvoorbeeld rond het thema armoede is er een link naar Nederlandse expressie waar dat er dan een creatieve verwerking is.”

– Coördinator Burgerschap



Burgerschap in meerdere vakken

Verschillende van de burgerschapsthema’s worden in meerdere vakken behandeld. Hierdoor is er de mogelijkheid om de minimumdoelen van burgerschap onder te brengen in verscheidene vakken. Er wordt dan gekeken naar de raakvlakken die er zijn tussen de burgerschapsdoelen en de minimumdoelen van andere vakken. De tabel op pagina 32-33 geeft aan dat je burgerschapscompetenties kan linken aan een hele reeks vakken. Het is bij deze invulling van burgerschapsonderwijs dan ook logisch om verscheidene of alle burgerschapsdoelen aan één van deze vakken toe te voegen. In dit geval spreken we van een **geïntegreerde aanpak** van burgerschap.



Er zijn enkele aandachtspunten bij deze aanpak:

- Hoe **evalueert** men de minimumdoelen van burgerschap wanneer ze verspreid zijn?
- Er is nood aan een duidelijke structuur en overzicht in een **leerlijn** van te bereiken minimumdoelen van burgerschap in de verscheidene vakken.
- De **expertise** van elke docent moet gegarandeerd worden.
- Maak een duidelijke link tussen je vak en burgerschapsthema’s zoals bij de oefening op pg. 32-33.



Burgerschap als cluster

De minimumdoelen van burgerschap hebben veel raakvlakken met de minimumdoelen van andere vakken. Burgerschap wordt hier als een clustervak benaderd waarbij het burgerschap gecombineerd wordt met andere vakken zoals geschiedenis, aardrijkskunde of sociale wetenschappen.



Er zijn enkele aandachtspunten bij deze aanpak:

- Er moet voldoende kennis zijn over maatschappelijke onderwerpen en over de didactische aanpak zoals bv. het faciliteren van gesprekken over gevoelige onderwerpen.
- De moeilijkheid om de **doelen** van beide vakken te bereiken binnen de cluster. Zorg voor een uitbreiding van de uren .
- De **evaluatievorm** is vaak onduidelijk voor de verschillende doelen en het gewicht dat daaraan gegeven moet worden.

Een leraar van het clustervak Burgerschap/Geschiedenis zegt hierover het volgende:

“Wij hebben het binnen de cluster over homoseksualiteit in de kerk gehad, doorheen de tijd: in de Bijbel, de middeleeuwen, ... en dan zo eigenlijk verder gewerkt naar de LGBTQIA+ beweging en discriminatie. (...)

Daarnaast hebben we bijvoorbeeld ook gewerkt rond de vluchtelingcrisis, rond de vrouw in de maatschappij in de middeleeuwen en hoe dat zij gezien werd en zo verder gewerkt naar de hedendaagse thematiek.”

– Leraar



Burgerschap als project

De burgerschapscompetenties kunnen doorheen projecten en modules binnen een bepaald thema bereikt worden. Scholen hebben de mogelijkheid om via projecten korte of lange intensieve trajecten af te leggen rond de verscheidene burgerschapsbouwstenen.



Er zijn enkele aandachtspunten bij deze aanpak:

- Er is een duidelijke **leerlijn** en visie nodig waarbinnen de projecten kaderen. Link het project ook aan andere minimumdoelen.
- De sturende rol van een **coördinator** om de verscheidene projecten te leiden is van belang.
- De **duurzaamheid** van projecten is niet altijd gegarandeerd.

Burgerschap in de schoolcultuur

De schoolcultuur is de set van gedeelde sociale relaties, waarden, normen, structuren en interacties tussen directie, leerkrachten en leerlingen. Ruwweg genomen zou je kunnen zeggen dat de schoolcultuur gaat over de onderlinge omgang met elkaar.

Een leraar burgerschap zegt over de werking van het leerlingenparlement op zijn school:

“Er is nu met het leerlingenparlement gestemd dat, en dat lijkt misschien banaal, de symbolen van de toiletten waar een jongen en meisje staan aangepast moeten worden. De leerlingen hebben dan als voorbeeld gegeven, kunnen we niet gewoon het symbool van een zittend urinoir en een staand urinoir nemen?”

– Leraar

Het veranderen van de symbolen was geen losstaande actie, maar werd gevoed door een stevige dialoog in het leerlingenparlement over genderverhoudingen binnen de de school en de samenleving. Westheimers idee van sociaal rechtvaardig burgerschap komt hierin sterk tot uiting (zie pg. 19).

Voor meer informatie rond de organisatievormen, kan je onderstaande QR-code scannen.



[burgerschapopschool.kdg.be/
hoe-werken-aan-burgerschap-0](https://burgerschapopschool.kdg.be/hoe-werken-aan-burgerschap-0)

Van burgerschapsheld naar team van helden



Voorkom dat leraren vallen en struikelen over de werklust. Werk **preventief** samen aan burgerschapsdoelen zodat niemand kopje onder gaat. Het is een realisatie van de hele school, dus zorg er eerst voor dat je weet wie al aan welke burgerschapsdoelen werkt. Om daarna samen te timmeren aan burgerschap in het curriculum en de schoolcultuur.

2.4. Teamvormen bij burgerschapsonderwijs

Een school heeft doorgaans verschillende teamvormen. Welke worden ingezet voor burgerschapsonderwijs? Wat zijn de voor- en nadelen van elke teamvorm? In dit onderdeel reflecteren we daarover.

Er zijn verschillende teams in een school die allemaal op een andere manier samenwerken en ook andere doelen hebben. Binnen al deze teamvormen kan er worden samengewerkt aan burgerschap.

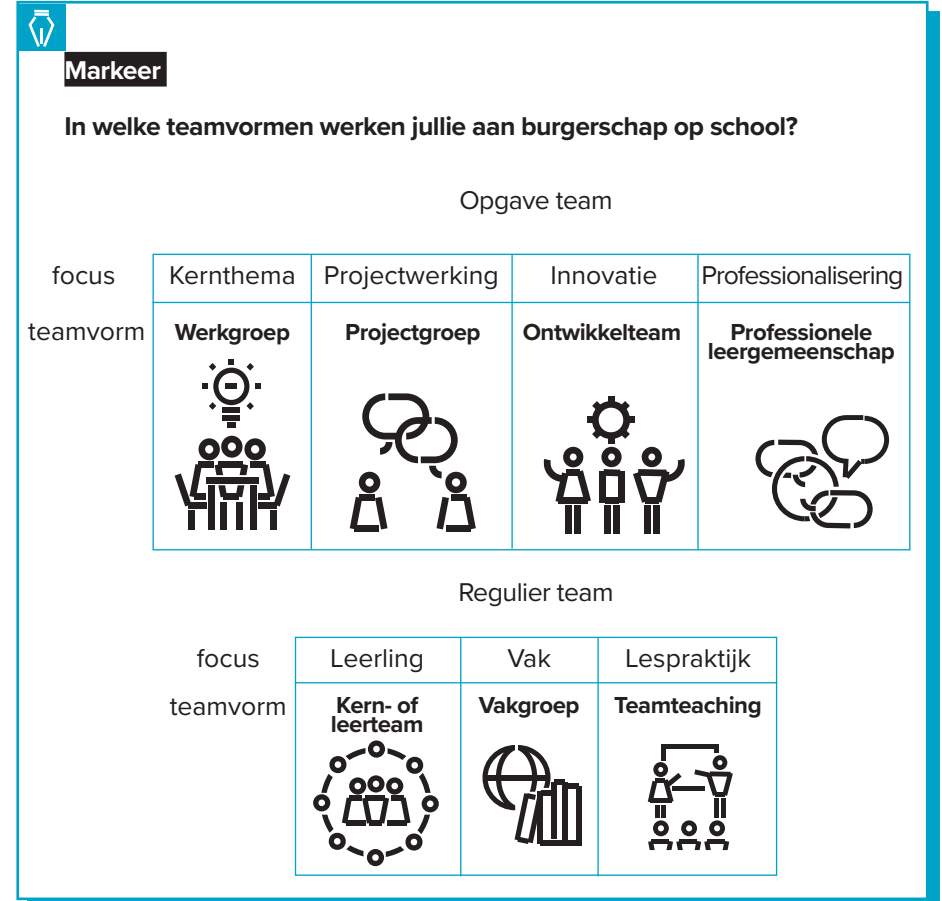
Opgaveteams starten bij **een specifieke opgave**, waarna de juiste mensen gezocht worden om het team te vervoegen.

- Bijvoorbeeld ontwikkelteams, projectteams, professionele leergemeenschap rond burgerschap.

Bij reguliere teams worden alle leden van de organisatie verdeeld in een groep en zij krijgen een omvangrijke en **brede set van taken** toebedeeld.

- Bijvoorbeeld vakgroepen, werkgroepen, teamteaching, kernteams.

Dit wordt geïllustreerd in het schema op de volgende pagina, waarbij elke teamvorm een andere focus of doel heeft. Bespreek de vraag op de volgende pagina in team en **MARKEER** de teamvormen waar burgerschap op school aan bod komt.



Nu gaan we elke teamvorm wat diepgaander verkennen. We geven beknopt toelichting en **tips and tricks per teamvorm** als je die wil inzetten in het kader van burgerschapsonderwijs. Vul ook steeds de reflectie oefening in als je via deze teamvorm werkt aan burgerschap op school. Gebruik je deze teamvorm niet, sla deze dan over.

2. PROJECTGROEP

Een projectgroep heeft als doel om een projectdag, -week of -maand rond burgerschap vorm te geven.

Vaak gaan leraren uit verschillende vakgebieden hier samen aan werken. Projecten zijn vaak heel **zichtbaar** op school en zijn een laagdrempelige manier om – kort of lang – te gaan samenwerken. Het is vaak uitdagend om alle betrokken leraren te laten bijdragen aan het project.



Betrek externe **organisaties** of de brede school. Je hebt meer tijd binnen een project om dit te doen dan in vakken.



Organiseer **pitchmomenten** op een vaste middag in de week om input te vragen van collega's.



Zorg voor projectleiders rond verschillende subthema's van burgerschap. Die **projectleiders** vormen ook samen een kernteam. De projectleiders zijn vrijwilligers die zich engageren voor een project naar keuze.



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Projectgroep 	<ul style="list-style-type: none">– Zichtbaarheid burgerschap op school– Manier om vakoverschrijdend te werken– Mogelijk op korte en lange termijn	<ul style="list-style-type: none">– Enkel de coördinator voert uit– 'jeugdbeweging sfeertje' projecten: kwaliteit bewaken en evalueren



Opdracht

Hoe verloopt dit? Duid eigen sterktes en valkuilen aan.

Sterktes	Valkuilen

3. ONTWIKKELTEAM

Een ontwikkelteam kan ingezet worden om bijvoorbeeld een nieuw curriculum, een nieuwe didactiek of vak te ontwikkelen. Het is vaak **innovatief** en doelgericht, maar er moet ook voldoende **draagvlak** voor zijn op school.

“Toen ik hier net begonnen ben, zijn er op onze school denkgroepen opgestart om te werken rond sociale vaardigheden en burgerschap maar het kader lag er nog niet om daarrond te werken. Leerkrachten wisten niet wanneer of hoe en er waren vragen rond evaluatie en hoe dat op een rapport moet komen. Dan hebben we eigenlijk samen een nieuw vak ontwikkeld ‘Persoonlijk ontwikkelingsplan’. Voorheen was dat eigenlijk heel vrijblijvend. Er waren leerkrachten die dat heel goed deden maar er waren er ook die zeiden van ‘goh burgerschap ik heb geen idee’. Terwijl we nu door de denkoefening en het ontwikkelproces in elke klas twee uur rond deze thema's werken.”



Betrek **andere leerkrachten** buiten de leden van het ontwikkelteam zodat er geen weerstand ontstaat.



Communiceer duidelijk over de **uitkomsten en het proces**.
Wordt het ontwikkelde resultaat eerst getest en hoe gebeurt dit?



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Ontwikkelteam 	<ul style="list-style-type: none"> – Innovatie bevorderen – Doelgericht naar een eindproduct of resultaat 	<ul style="list-style-type: none"> – Onvoldoende draagvlak creëren op school – Onvoldoende uittesten en aanpassen van het ontwikkelde resultaat



Opdracht

Sterktes	Valkuilen

4. PROFESSIONELE LEERGEMEENSCHAP

Dit is het samenwerken van leraren - binnen één school of over verschillende scholen heen - om te professionaliseren en dit in te bedden in de school. De schoolleiding tekent hier best **een plan** voor uit.



De professionaliseringsnood moet voortkomen uit een duidelijke vraag vanuit de leraren in een specifieke **schoolcontext**.



Verduidelijk het **doel** van de professionele leergemeenschap.



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Professionele leergemeenschappen (PLG) 	<ul style="list-style-type: none"> – Nood aan inbedding professionalisering – Nood aan ‘over het muurtje kijken’ 	<ul style="list-style-type: none"> – Voortrekkersrol van schoolleider – Socialisatie is dat je als leraar de geldende normen op school en in de samenleving voorop stelt in je les

Hoe verloopt dit? Duid eigen sterktes en valkuilen aan.

Sterktes	Valkuilen

5. KERNTTEAM OF EEN LEERTEAM

Een kernteam heeft als doel om onderwijs en begeleiding te voorzien voor een afgebakende groep leerlingen. Het is een **soort mini-klassemraad** waarbij de leraren die de meeste uren in een bepaalde klas komen regelmatig overleggen. Hierbij is een frequente focus de attitudes van leerlingen. Het is echter minder geschikt om gericht te werken aan inhoudelijk overleg over burgerschapsthema's.

“Het potentieel van het kernteam op vlak van burgerschapsattitudes is groot maar het is niet steeds expliciet dat er gewerkt wordt aan burgerschap”

– Leerkracht



Zorg voor duidelijke doelen en een rolverdeling van de betrokken leerkrachten.




Overleg regelmatig met de leerlingenbegeleiders



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Kernteams 	<ul style="list-style-type: none"> – Focus op attitudes van de leerlingen en de interpersoonlijke aspecten van burgerschap – Samenwerkingsverbanden tussen vakleerkrachten opzetten 	<ul style="list-style-type: none"> – Minder geschikt voor inhoudelijk overleg over burgerschapsthema's – Niet alle leraren bevragen over de attitudes van leerlingen.



Opdracht

Sterktes

Valkuilen

6. VAKGROEP

Vakgroepen zijn vaak dé **dominante manier** van teams organiseren op school. De sterktes van vakgroepen zijn dat er veel ruimte is om vakdidactiek uit te diepen, ze hebben meestal een voorzitter en ze zijn ingebed in de schoolwerking, soms met vrij roosteringen.

Valkuilen zijn echter dat het enkel blijft bij uitwisselen van materiaal. Vaak is er voldoende afstemming met andere teams nodig met andere vakleraren van dezelfde graad (horizontaal) als met leraren van hetzelfde vak in andere graden (verticaal). Bovendien wordt burgerschap vaak minder transversaal benaderd indien het alleen in vakken gestoken wordt en leraren er individueel mee aan de slag gaan.

“We hebben een zeer uitgesproken vakgroepwerking op school. Dat betekent dat alle leerkrachten van één vakgroep samen vrijgeroosterd zijn. Om een moment te zoeken met 5 tot 8 mensen na schooltijd om te overleggen, daar kwamen ze gewoon niet uit. Dus we hebben gezegd we gaan het faciliteren, één keer per week. Dan is het kort en krachtig, als ze langer willen overleggen moeten ze dat maar buiten de schooltijd doen. Het helpt het als de organisatie zegt: je kan het dan doen, gebruik het of gebruik het niet. En dat werkt, dat werkt al een heel aantal jaren.”

— Directeur



De vakgroepvoorzitter moet voldoende oog hebben voor uitwisseling die verder gaat dan de uitwisseling van lessen maar bijvoorbeeld ook eens **lesbezoeken** voorstellen en op zoek gaan naar gezamenlijke professionalisering.




Verdeel **rollen** binnen de vakgroep met een verschillende focus, bijvoorbeeld evaluatie of digitale tools.



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Vakgroepen 	<ul style="list-style-type: none"> – Vakdidactiek uitdiepen – Vaak vrij duidelijk leiderschap met voorzitter – Inbedding in schoolwerking – Regelmatig vrij geroosterd om te vergaderen 	<ul style="list-style-type: none"> – Blijft bij materiaal uitwisselen – Horizontale afstemming andere vakgroepen nodig – Burgeschap minder trans-versaal benaderen



Opdracht

Sterktes	Valkuilen

7. TEAMTEACHING

Teamteaching is een vorm van samenwerken waarbij verschillende onderwijsprofessionals in de **voorbereiding, de uitvoering en de reflectie** van hun gezamenlijke lesopdracht samenwerken. Teamteaching en **co-teaching** worden steeds meer als een synoniem gebruikt. Co-teaching is namelijk één leraar met een specifieke expertise en een andere ondersteunende leraar die samen lesgeven voor leerlingen met speciale onderwijsbehoeften.

Teamteaching betekent meestal dat twee leraren de handen in elkaar slaan maar er zijn ook andere samenwerkingen mogelijk zoals een leraar en een zorgleraar die samenwerken, een samenwerking tussen drie of meer leraren of een samenwerking tussen een startende leraar en een mentor of lerarenopleider.



Teamteaching heeft een positief effect op klasmanagement en er zijn veel **verschillende vormen** mogelijk. Het zet ook andere samenwerkingen in gang. Er zijn wel duidelijke afspraken en overlegmomenten nodig.

Bij alle vormen van teamteaching zijn er zes factoren van belang:



Er moet een **structureel overleg** zijn voor en na de les.



Er is een nood aan **teamevaluaties** en tandemgesprekken vanuit het schoolbeleid, dus een gesprek tussen de schoolleiding en teamteachers in kwestie.



De **rollen** van elke teamteacher zijn duidelijk en gedragen.



Communiceer eenduidig naar de **leerlingen** naar wie ze zich moeten richten voor wat en zorg dat afspraken gelden voor beide leraren die samen lesgeven.



Faciliteer **infrastructuur** die teamteaching makkelijker maakt.



Zorg ervoor dat leraren eerst **mentale muren** in hun hoofd slopen en gemotiveerd zijn voor teamteaching, en daarna pas muren in het gebouw weghalen zodat je grotere klassen maakt. Het is dus ook beter om teamteaching niet te gaan verplichten zonder draagvlak.


“Leerkrachten die het ook gewoon zijn om te co-teachen en bij elkaar in de klas te komen en eens te gaan observeren bij elkaar, die werken beter samen, die durven ook echt te zeggen van ja ‘ik zou het echt eerder zo doen’ of ‘dat vond ik geen goed idee’, zonder dat er op tenen getrapt wordt. Want als je en groep bijeenzet, geforceerd zo van jullie vier gaan nu dat thema moeten uitwerken en één heeft er niks mee te maken en de andere twee hebben in het verleden al een slechte samenwerking gehad, dan dat gaat dat niet.”

— Coördinator



Opdracht

Werken jullie op school aan burgerschap via deze teamvorm?

Teamvorm op school	Sterktes	Valkuilen
Teamteaching 	<ul style="list-style-type: none"> – Positief effect op klasmanagement en ondersteuning voor de leraren – Werkt als een olievlek en zet andere samenwerkingen in gang – Verschillende vormen en mogelijkheden 	<ul style="list-style-type: none"> – Duidelijke afspraken nodig – Geen structureel overleg voor - en na de les – Moeilijker in de hogere graden voor leraren die vaker vakspecialisten zijn – Nood aan teamevaluaties en tandemgesprekken – Op korte termijn vaak een hogere werklast



Hoe verloopt dit? Duid eigen sterktes en valkuilen aan.

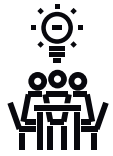
Sterktes	Valkuilen

8. AFSTEMMING TUSSEN TEAMS



Opdracht

Hoe verloopt de afstemming over burgerschap tussen al deze bovenstaande teams?



Werkgroep



Professionele
leergemeenschap



Projectgroep



Ontwikkelteam



Vakgroep



Leer- of kernteams



Teamteaching



Hoe wordt er afgestemd tussen de verschillende teamvormen om aan burgerschap te werken?



Is elk team op de hoogte van de werking en gebeurtenissen van de andere teams?

Gebeuren er zaken dubbel?

Liggen er mogelijkheden om elkaar meer te versterken?



Visualiseer de verschillende teams op school door een organogram te tekenen en probeer in kaart te brengen hoe de teams met elkaar in verband staan. Dit is handig om de onderlinge structuur te visualiseren.

Algemene tips voor samenwerken aan burgerschap:



Het is van belang om te vermijden dat burgerschap teveel afhangt van één of enkele personen.



Teamteaching kan als opstap dienen om te evolueren naar een constructieve feedbackcultuur.

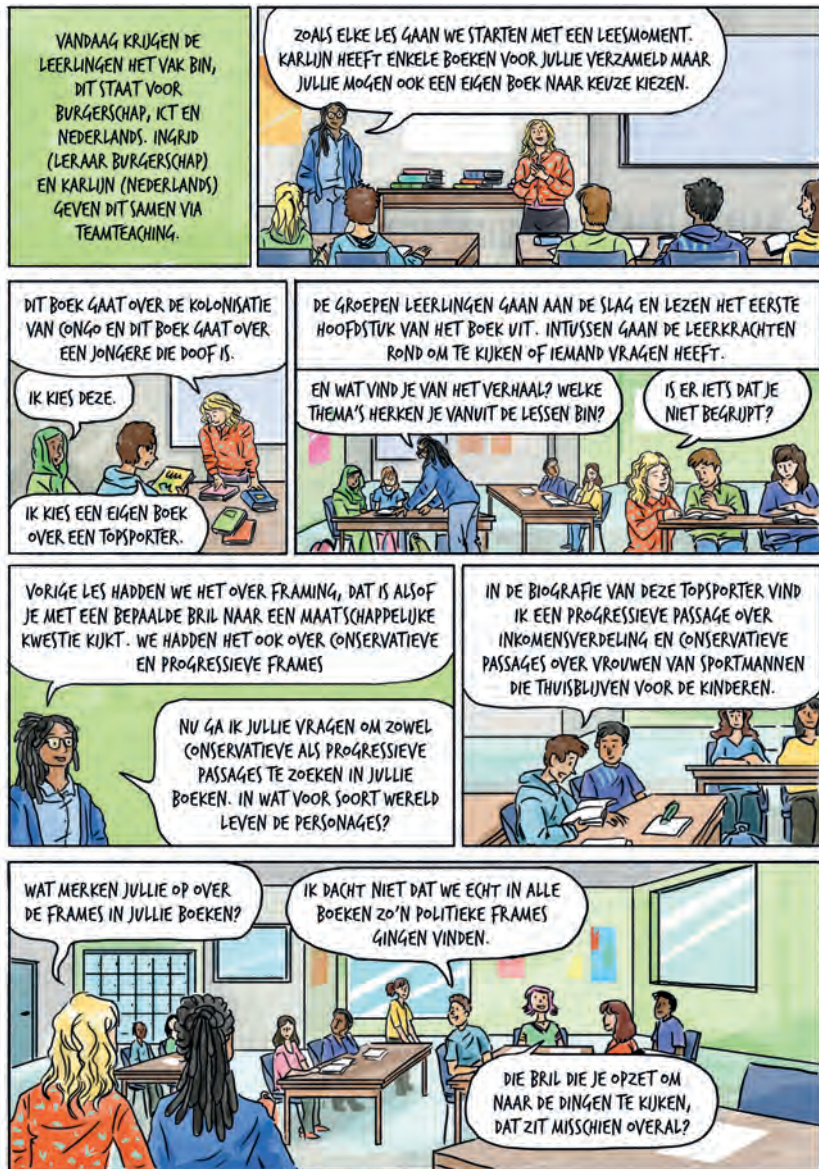


Om te kunnen samenwerken aan sleutelcompetenties 'mogen de potjes van leraren **niet te vol zijn**'.



Je probeert best **geen 'warm water uit te vinden'**: kijk naar wat jullie al doen op school.

Teamteaching



3

Stappenplan Teamgericht Werken aan Burgerschap



Je hebt doorheen de praktijkgids al heel wat inspiratie opgedaan en via verschillende oefeningen in beeld gebracht hoe burgerschap vorm krijgt op jouw school. Nu willen we een systematisch stappenplan aanbieden om **cyclisch acties** te ondernemen op jouw school via een volledig plan.

Dit is iets wat je gedurende een langere tijdsperiode moet invullen.

We raden minstens aan:

- Stap 1 tot 4: het draagvlak, de beginsituatie, prioriteiten en een actieplan opstellen kunnen in principe op hetzelfde moment gebeuren. Reken hier wel voldoende tijd voor uit. Dit kan je niet klaarspelen op een kort overlegmoment.
- Ga dan aan de slag met de acties, die je ook wat tijd moet gunnen. De termijn om tot reflectie over te gaan, hangt grotendeels af van de afgesproken timing van de acties en of deze gerealiseerd worden op korte of lange termijn. Ga ten vroegste over naar stap 5 reflectie en stap 6 verankering na 2 maanden.

Uiteraard kan je ervoor opteren om vanaf stap 1 de oefeningen in te vullen of indien er bijvoorbeeld al voldoende draagvlak is of er een beginanalyse ligt, kan je meteen prioriteiten opstellen. Vandaaruit kan je verder aan de slag gaan met dit stappenplan. Na één keer het stappenplan te doorlopen, zit het werk er niet op. Je zou eigenlijk om de zoveel tijd dit stappenplan **opnieuw kunnen doorlopen** en erbij nemen om bij te sturen.



STAPPENPLAN

1. DRAAGVLAK

Vooraleer je start met dit traject is het van belang te weten dat je er niet alleen voor staat. Om op een teamgerichte manier aan burgerschap op school te werken, heb je vanzelfsprekend een team nodig met teamspirit dat samen aan de slag wil gaan. **Goedkeuring en steun** binnen het team zijn essentieel om de missie te doen slagen. Dat gaat in de eerste plaats om de schoolleiding en het lerarenteam, maar ook andere betrokkenen, ouders en leerlingen.



Via dit onderdeel van de website kan je meer inspiratie en tips opdoen over het draagvlak op school vergroten: burgerschapopschool.kdg.be/stap-1-draagvlak

Hieronder bieden we reflectievragen aan waarmee je kan inschatten in hoeverre er draagvlak bestaat op je school.



Doorloop deze vragenlijst met een focus op drie kernthema's: schoolvisie en -beleid, lerarenteam en schoolcultuur.

Schoolvisie en -beleid

- Wordt burgerschap als belangrijk gezien in vergelijking met andere onderwijskundige thema's of inhouden? Waarom wel of niet?
- In welke mate geeft de schoolleiding (1) ruimte en vrijheid en (2) ondersteuning aan het team om met burgerschap aan de slag te gaan?



Lerarenteam

- Is er motivatie binnen het schoolteam om samen te werken rond het thema burgerschap? Waarom wel of niet?
- Wie zijn geëngageerde leraren die verantwoordelijk zijn of willen zijn voor burgerschap op school?
- Hoe is de 'sense of belonging' of het groepsgevoel binnen het lerarenteam?



Schoolcultuur

- Hoe zijn de relaties tussen het schoolteam en leerlingen?
- Hoe zijn de relaties met de ouders?
- Wat zijn de mogelijkheden tot leerlingenparticipatie op school?

2. BEGINANALYSE

Stel een beginanalyse op. Op de volgende pagina vind je een voorbeeld van een school die de sterktes, groeipunten, werkpunten en obstakels opsomt.



Op onze website vind je een uitgebreidere beginanalyse alsook beginanalyses van andere organisaties terug: burgerschapopschool.kdg.be/stap-2-beginanalyse



Voorbeeld

Sterktes	Te versterken groeipunten	Aan te pakken werkpunten	Mogelijke obstakels
<ul style="list-style-type: none"> - Sterke leerlijn rond duurzaamheid - Expertise burgerschap - Rol coördinator 	<ul style="list-style-type: none"> - Noodzaak en hoge motivatie om duurzaamheid verder te versterken - Noodzaak en hoge motivatie om leerlijn diversiteit en identiteit verder uit te bouwen - Meer systematische inspraak van leerkrachten buiten het kader van de pedagogische raad 	<ul style="list-style-type: none"> - Volledige leerlijn burgerschap in kaart brengen en zichtbaarheid verhogen - Helder overzicht van wat burgerschap precies is + voorbeelden van wat al gebeurt 	<ul style="list-style-type: none"> - Niet iedereen in het team zit op dezelfde lijn qua leerlijn diversiteit en identiteit - Prioriteiten die eerder behandeld moeten worden rond de onderwijs- vernieuwing

Hieronder vind je een invulschema met richtvragen voor de eigen beginanalyse en op de vorige pagina een voorbeeld ter illustratie.



Opdracht

Hoe verloopt dit? Duid eigen sterktes aan.

Sterktes	Te versterken groeipunten
<ul style="list-style-type: none">– Waarin sta je sterk?– Waarvan ben je tevreden?– Wat wil je behouden?	<ul style="list-style-type: none">– Wat wil je versterken?– Waarvan heb je een basis, die nog verder uitgewerkt, aangepast of verbeterd kan worden?



Opdracht

Hoe verloopt dit? Duid eigen valkuilen aan.

Aan te pakken werkpunten	Mogelijke obstakels
<ul style="list-style-type: none">– Wat wil je veranderen of aanpakken?– Wat ontbreekt momenteel?– Wat is onvoldoende uitgewerkt of heeft grondiger herziening nodig?	<ul style="list-style-type: none">– Wat zijn mogelijke obstakels om de groei- of werkpunten aan te pakken?– Waar verwacht je tegenaan te lopen?– Waar verwacht je mogelijke tegenstand?

3. PRIORITEITEN STELLEN EN BEPALEN

Bepaal jullie prioriteiten en noden op basis van de beginanalyse. Maak onderscheid tussen prioriteiten op korte en op lange termijn. Kies voor een mix tussen beide. Geef daarbij de voorkeur aan acties die eenvoudig uit te voeren zijn. Kleine ingrepen die op korte termijn kunnen worden toegepast, kunnen snel een **zichtbaar resultaat** opleveren en zo motiveren om **moeilijkere acties** op langere termijn uit te voeren.

Maak het onderscheid tussen prioriteiten die makkelijk en moeilijker te bereiken zijn.



Via dit onderdeel van de website kan je meer inspiratie en tips opdoen over prioriteiten opstellen:
burgerschapopschool.kdg.be/stap-3-prioriteiten-bepalen



Opdracht

Vul vier prioriteiten in. Deze ga je in de volgende stap omzetten naar concretere acties.

	Korte termijn	Lange termijn
Makkelijk		
Moeilijk		



Voorbeeld

Hoe verloopt dit? Duid eigen sterktes en valkuilen aan.

	Korte termijn	Lange termijn
Makkelijk	Overzicht krijgen van expertises teamleden inzake burgerschap	Vaste vergadermomenten per team, geroosterd in het lessenrooster
Moeilijk	Inventaris maken van welke burgerschapsdoelen waar in het curriculum aan bod komen	Leerlijn burgerschap doorheen de drie graden uitwerken

We adviseren om voor elke prioriteit concrete doelen te formuleren die als startpunt kunnen dienen voor Stap 4: Actieplan

4. ACTIEPLAN

Nu is het tijd voor actie. In deze stap stel je een concreet actieplan op waarmee je de gekozen prioriteiten wil aanpakken.



Hier kan je op website meer inspiratie en tips vinden over het actieplan: burgerschapopschool.kdg.be/stap-4-actieplan

Stel een actieplan op

Vertrek vanuit de prioriteiten uit **STAP 3** om te bepalen: welke acties zijn nodig om elk van de prioriteiten aan te pakken?



Opdracht: actie 1

Beantwoord de vragen over de actie en maak dit zo concreet mogelijk.

Vragen	Jullie antwoord
Wat houdt de actie precies in? Kan de actie worden onderverdeeld in meerdere stappen?	
Op welke termijn moet de actie gerealiseerd zijn?	
Wie is er verantwoordelijk? Wie neemt welke taken op zich?	
Wie of wat heb je nodig om de actie te realiseren?	
Wanneer en hoe wordt gecheckt of de actie gerealiseerd is, of het gewenste resultaat bereikt is?	



Opdracht: actie 2

Beantwoord de vragen over de actie en maak dit zo concreet mogelijk.

Vragen	Jullie antwoord
Wat houdt de actie precies in? Kan de actie worden onderverdeeld in meerdere stappen?	
Op welke termijn moet de actie gerealiseerd zijn?	
Wie is er verantwoordelijk? Wie neemt welke taken op zich?	
Wie of wat heb je nodig om de actie te realiseren?	
Wanneer en hoe wordt gecheckt of de actie gerealiseerd is, of het gewenste resultaat bereikt is?	



Opdracht: actie 3

Beantwoord de vragen over de actie en maak dit zo concreet mogelijk.

Vragen	Jullie antwoord
Wat houdt de actie precies in? Kan de actie worden onderverdeeld in meerdere stappen?	
Op welke termijn moet de actie gerealiseerd zijn?	
Wie is er verantwoordelijk? Wie neemt welke taken op zich?	
Wie of wat heb je nodig om de actie te realiseren?	
Wanneer en hoe wordt gecheckt of de actie gerealiseerd is, of het gewenste resultaat bereikt is?	



Opdracht: actie 4

Beantwoord de vragen over de actie en maak dit zo concreet mogelijk.

Vragen	Jullie antwoord
Wat houdt de actie precies in? Kan de actie worden onderverdeeld in meerdere stappen?	
Op welke termijn moet de actie gerealiseerd zijn?	
Wie is er verantwoordelijk? Wie neemt welke taken op zich?	
Wie of wat heb je nodig om de actie te realiseren?	
Wanneer en hoe wordt gecheckt of de actie gerealiseerd is, of het gewenste resultaat bereikt is?	

Bij deze stap is het aangeraden om even terug te reflecteren.

- Hebben jullie vooral actiepunten over de inhoud van burgerschap? Neem dan terug een kijkje naar de informatie en kaders van pagina 9 tot 34.
- Hebben jullie vooral actiepunten over het team? Neem dan terug een kijkje naar de informatie en de kaders van pagina 35 tot 69.

Op de website vind je nog meer informatie waar je mee aan de slag kan gaan.

5. REFLECTIE

Wat hebben de acties opgeleverd? Is het gewenste resultaat bereikt?

In het actieplan hebben we aangeraden om per actie het moment van evaluatie vast te leggen: is de actie gerealiseerd? Is het gewenste resultaat bereikt? Op welke manier gebeurde dit? Wat heeft gewerkt, wat niet?

Maak tijd voor **tussentijdse evaluatie en reflectie**.



Hier kan je op website meer inspiratie en tips vinden over de reflectie:
burgerschapopschool.kdg.be/stap-5-reflectie

Reflectie actie 1:



Opdracht

Vertrek vanuit het actieplan om te evalueren. Breng daarbij zowel het product als het proces mee in rekening.

Stel per actie vast:

Vragen	Jouw antwoord
Hoe is de actie, het proces, verlopen?	
In welke mate is het doel gerealiseerd?	
Is dit gelukt binnen de geplande termijn?	
Welke resultaten had het team verwacht? Welke niet?	
Wat zijn de ervaringen en bevindingen van de betrokken teamleden?	

Reflectie actie 2:



Opdracht

Vertrek vanuit het actieplan om te evalueren. Breng daarbij zowel het product als het proces mee in rekening.

Stel per actie vast:

Vragen	Jouw antwoord
Hoe is de actie, het proces, verlopen?	
In welke mate is het doel gerealiseerd?	
Is dit gelukt binnen de geplande termijn?	
Welke resultaten had het team verwacht? Welke niet?	
Wat zijn de ervaringen en bevindingen van de betrokken teamleden?	

Reflectie actie 3:



Opdracht

Vertrek vanuit het actieplan om te evalueren. Breng daarbij zowel het product als het proces mee in rekening.

Stel per actie vast:

Vragen	Jouw antwoord
Hoe is de actie, het proces, verlopen?	
In welke mate is het doel gerealiseerd?	
Is dit gelukt binnen de geplande termijn?	
Welke resultaten had het team verwacht? Welke niet?	
Wat zijn de ervaringen en bevindingen van de betrokken teamleden?	

Reflectie actie 4:



Opdracht

Vertrek vanuit het actieplan om te evalueren. Breng daarbij zowel het product als het proces mee in rekening.

Stel per actie vast:

Vragen	Jouw antwoord
Hoe is de actie, het proces, verlopen?	
In welke mate is het doel gerealiseerd?	
Is dit gelukt binnen de geplande termijn?	
Welke resultaten had het team verwacht? Welke niet?	
Wat zijn de ervaringen en bevindingen van de betrokken teamleden?	



Kijk terug naar **Stap 2**: welke vragen heb je jezelf als beginanalyse gesteld? Je kan dit hernemen bij de reflectie, vergelijken met de initiële beginanalyse en op die manier vaststellen welke evolutie er is doorgemaakt.

Werkvormen voor reflectie

Voor wie inspiratie wil voor het aanpakken van de reflectie binnen het team, bieden we op de website enkele werkvormen aan.

6. VERANKERING

Wanneer de nodige acties zijn uitgevoerd, zijn geëvalueerd en eventueel bijgestuurd, is het belangrijk dat het uitgevoerde werk ook op lange termijn loont. Hoe kan je burgerschap duurzaam verankeren in de school?

We geven zowel een overzicht van voorwaarden voor verankering en richtvragen om verankering te bekomen.



Hier kan je op de website meer inspiratie en tips vinden over het verankeren van burgerschap op school: burgerschapopschool.kdg.be/stap-6-verankering

Voorwaarden voor verankering

Uit studies blijken dit bepalende factoren te zijn voor het welslagen en de verankering van burgerschapsonderwijs (Kavadias & Dehertogh, 2010; Nieuwelink, Boogaard, Dijkstra, Kuiper & Ledoux, 2016):

- een gemotiveerd lerarenteam
- een ondersteunende directie
- een omkaderende structuur
- schoolvisie

Daarbij mag de rol van het schoolbeleid en de schoolleider(s) niet onderschat worden. Een gemotiveerd team kan niet verder zonder impulsen en ondersteuning vanuit de directie en het schoolbeleid.



Zelfevaluatie verankering

Hier volgt een beknopte reflectielijst die je die je kan gebruiken om verankering af te toetsen binnen het burgerschapsteam of een groter deel van het schoolteam.

Zijn de volgende elementen voor verankering aanwezig op school?

Heldere visie op burgerschap	
Ondersteuning directie	
Een coördinator voor burgerschap	
Mogelijkheden tot nascholingen en evaluatie teamleden	
Leerlijn burgerschap	
Ruimte voor reflectie en evaluatie over de leerlijn	
Budget	
Leerlingenparticipatie	
Een schoolbrede aanpak van burgerschap	

Hoe verankerd is burgerschap nu op jouw school?

Hoe wil je dit zien evolueren?

Wat zijn de verschillende rollen binnen het team hierin?



We hopen dat deze praktijkgids een rijke bron van inspiratie is waarmee je een mooi traject doorlopen hebt om burgerschap te versterken in jullie schoolteam.

Bronnen

- Dijkstra, A. B., Dam, G. T., & Munnikma, A. (2021). Inequality in citizenship competences. Citizenship education and policy in the Netherlands. In *Influences of the IEA civic and citizenship education studies: Practice, policy, and research across countries and regions* (pp. 135-146). Cham: Springer International Publishing.
- Eindhof, B. (2020). Handboek Burgerschapsonderwijs. Voor het voortgezet onderwijs. Geraadpleegd via <https://bureaucommonground.nl/publicatie/handboek-burgerschapsonderwijs/>
- Kavadias, D., & Dehertogh, B. (2010). *Scholen en burgerschapseducatie. De totstandkoming van de vraag tot ondersteuning binnen scholen*. Koning Boudewijnstichting.
- Keating, A. (2014). *Education for citizenship in Europe: European policies, national adaptations and young people's attitudes*. Springer.
- Lortie, D. C. (2020). *Schoolteacher: A sociological study*. University of Chicago press.
- Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A. B., Kuiper, E., & Ledoux, G. (2016). Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen: lessen uit wetenschap en praktijk. Kohnstamm Instituut.
- Nieuwelink, H., Dekker, P., & Ten Dam, G. (2019). Compensating or reproducing? Students from different educational tracks and the role of school in experiencing democratic citizenship. *Cambridge Journal of Education*, 49(3), 275-292.
- Nordensvärd, J. (2014). The politics of education: Education from a political and citizenship discourse. *Policy Futures in Education*, 12(3), 340-346.
- Plauborg, H. (2009). Opportunities and limitations for learning within teachers' collaboration in teams: perspectives from action learning. *Action Learning: Research and Practice*, 6(1), 25-34.
- Smetsers, F. P. (2007). *Samenwerken in teams, een vanzelfsprekendheid?: een onderzoek naar condities die het samenwerken van professionals in teams beïnvloeden*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237-269.

Partners stuurgroep

Stedelijk Onderwijs Antwerpen, AP Hogeschool, FTRPRF, Provincie Antwerpen, GO! Onderwijs, Katholiek Onderwijs Vlaanderen, Djapo, Enabel, Broederlijk Delen, Duurzaam Educatiepunt Departement Omgeving



KdG
Research

Karel de Grote Hogeschool



KdG
Research

Karel de Grote Hogeschool